

*Винар С. М.,**старший викладач кафедри філології
ЗВО «Український католицький університет»*

ПЕЙЗАЖ У АВТОРСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АНТИЧНОГО СЮЖЕТУ (НА ПРИКЛАДІ ДРАМ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

Анотація. Впродовж усього свого розвитку європейська література піддається потужному впливу античності, зокрема міфології. Цей вплив спостерігається на рівні різних літературних стилів і видається особливо актуальним для поетичної драматургії Лесі Українки. В античних образах, мотивах, сюжетах українська поетеса неодноразово намагалася відшукати відповіді на питання, актуальні для її дійсності, питання, які, зрештою, продовжують хвилювати людство і в наш час. Однак, по відношенню до традиційного античного матеріалу Леся Українка виробляє свій авторський підхід. Використовуючи міфологічну символіку, авторка зберігає первісний морально-етичний зміст цих образів-символів, прагне «вживити» в українську суспільну свідомість закладені в них духовні цінності і, водночас, осучаснює їх, збагачає виразно національним звучанням. Таке творче завдання, яке поетеса ставить перед собою вказує на якість її оригінального підходу до обробки традиційних сюжетів і багатство авторської рецепції, а також визначає ступінь інтерпретаційних змін, яких зазнає відомий сюжет.

Актуалізації міфологічного сюжету, введенню його в національну дійсність сприяють різні художні засоби, а саме: а) монолог, який відкриває широкі можливості для ліричного самовираження героїні; б) ремарки, що виконують роль додаткових, невербальних засобів комунікації, оскільки містять опис жестів, погляду, вказівки на інтонацію та ін. Тим самим ремарки доповнюють і поглиблюють мовні (вербальні) партії героїв драми, сприяють конкретизації їх думок і почуттів; в) опис природи (пейзаж), що часто складає психологічний, емоційний фон розвитку сюжету.

Авторка знаходить нові можливості у способах використання картин природи. Пейзаж у драмах тісно пов'язаний з художнім значенням тексту, виконує роль психологічного паралелізму, створює психологічний настрій сприйняття тексту, допомагає розкрити внутрішній, емоційний стан героїв. Без нього не можуть бути зрозумілі у всій смисловій повноті окремі події та епізоди, вчинки і переживання героїв.

Ключові слова: міф, символ, пейзаж, рецепція, художня комунікація.

Постановка проблеми. Сюжети світової літератури релігійно-міфологічного, історичного змісту, їх проблематика завжди перебували в колі інтересів Лесі Українки. Про це поетеса сама говорить у статті «Утопія в белетристиці», де порушує проблему хронологічної дистанції між минулим і сьогоденням: «ми не можемо розуміти прийдешності з погляду невідомих нам прийдешніх людей, ми не можемо її розуміти тільки з нашого теперішнього погляду» [1, с. 175]. Тому творчість письменниці не могла ґрунтуватися лише на національних образах, ідеях, проблематиці. Леся Українка намагалася поєднати світовий естетичний досвід з національним, використовуючи символи й міфи, пропагувати загальнолюдські цінності, шукати шляхи вирішення загальнолюдських проблем, забез-

печувала «св'язь часів не коштом руйнації і протиставлення, а способом синтезу, паралельних шляхів до істини» [2, с. 275]. Інтерпретуючи по-новітньому традиційний матеріал, українська поетеса утверджує модерні типи художнього мислення, нові форми авторської свідомості, зокрема неоромантизм і символізм. Романтичному типу творчості, характерному для Лесі Українки, жанрово найбільш імпонувала драматична поема, яка створювалася на основі художнього поєднання подій минулих і сучасних, часовій трансформації образів і характерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Рецепція українською поетесою античних образів та мотивів, способи її авторської інтерпретації, викликають постійний інтерес у сучасному літературознавстві. Праці таких дослідників, як І. Бетко, Т. Гундорової, М. Жулинського, Л. Мороз, Г. Сивоконя, В. Сулими, С. Павличко, В. Погребенника, Я. Поліщука, О. Турган засвідчують, що, Леся Українка, по-перше, дотримується традиції і зберігає первісний морально-етичний зміст образів-символів, а по-друге, оригінально інтерпретує знані традиційні сюжети, осучаснює, ламаючи стереотипи їх сприйняття, що сприяє перезасвоєнню їх українською літературою. Це стає можливим через прочитання традиційних подій та характерів у плані сучасного, зокрема національного світобачення та світорозуміння.

На поєднання у творчості Лесі Українки залежності від традиції та творчої позиції автора, певного продовження старої традиції і «прагнення відшукати «свою» традицію в рамках української культури» [3, с. 90], вказує С. Павличко, окреслюючи літературну постать Лесі Українки як амбівалентну. Така амбівалентність сприяла виробленню особливої авторської інтерпретації Лесею Українкою традиційних сюжетів та включенню їх до кола національної культури завдяки отриманим яскравим національним рисам.

Найважливішим у процесах обробки традиційних сюжетів, як вважає літературознавець М. Гольберг [4, с. 16], є «особливості авторського засвоєння, те творче завдання, яке він ставить перед собою, а також ступінь інтерпретаційних змін, яких зазнає такий сюжет». Глибину інтерпретаційного потенціалу міфологічних образів вчений пов'язує з їх символічною природою, поєднанням у них конкретно-історичного і загальнолюдського, локального й універсального.

У драматургії Лесі Українки відчувається співучість минулого і сучасного, поєднання проблем філософських і історичних з патріотичною тематикою («Вавилонський полон», «На руїнах», «В дому роботи, в країні неволі»), біблійна тематика пов'язана з проблемами морально-етичного характеру («Одержима», «В катакомбах», «На полі крові», «Руфін і Прісціла», «Адвокат Мартіан»). Завдяки осучасненню давноминулих подій твори Лесі Українки набувають значної художньої переконливості.

Мета статті. У нашій розвідці зосередимо увагу на міфологічних («Іфігенія в Тавриді») мотивах у творчості Лесі Українки в аспекті їх трансформації та переосмислення, розглянемо художні засоби, які сприяють актуалізації міфічного сюжету. Предметом дослідження обираємо пейзажні замальовки у структурі драми (у складі ремарок, у мові героїні), що виступають фактором своєрідної авторської інтерпретації поетеси.

Виклад основного матеріалу. Серед драматургічного доробку Лесі Українки особливої уваги заслуговує драматична сцена «Іфігенія в Тавриді», написана у січні-травні 1898 року, в час перебування Лесі Українки на лікуванні в Криму. Звернення поетеси до древньої еллінської легенди, асоціації з міфологічною героїнею не є випадковими. До думки про твір на честь авлідської героїні поетеси схилили подібні обставини (відчуття самотності на чужині, без рідних, без друзів), сама назва вілли – «Іфігенія», на якій проживала поетеса. Свідчення цього знаходимо у листах Лесі Українки, адресованих І. Франку та матері [5]. Туга Іфігенії за батьківщиною, любов до рідної землі, Арголіди – те, що найбільш імпонувало Лесі Українці в образі древньої еллінки і було, мабуть, вирішальним поштовхом до проведення асоціацій, до інтерпретації античного сюжету у своєму творі.

Драматична сцена Лесі Українки, яка, звичайно, опирається на трагедію Еврипіда, (а також, пізніше – Гете), невелика за обсягом. Деякі дослідники творчості поетеси (А. Гозенпуд) навіть вважають цей твір незавершеним. Подібні думки висловлює і Ліна Костенко у передмові до Лесиних драм: «Залишається тільки гадати, які трансформації міфа відбулися б під пером Лесі Українки. Відомо лише, що то мала бути драматична поема в двох діях, з античними хорами, з Орестом і Піладом, котрі так і не вийшли зі списку дійових осіб» [6, с. 6].

Чому «Іфігенія зупинилася», як пише сама Леся Українка в листі до матері, тепер, мабуть, неможливо здогадатися. Свідчення того, що праця над нею дійсно захоплювала поетесу зустрічаються неодноразово. Так, в листі від 21. 01. 1898 р. Леся Українка з критичної точки зору оцінює саме структуру задуманої і частково вже написаної драми: «Іфігенію», бачиш, посилаю, вона вже днів три як написана. ...Монолог, я сама бачу, страх довгий, колись потім для сцени (!) можна буде скоротити, а для читання се, я думаю, нічого. Коли б се була побутова драма, то такий монолог був би злочином для драматичної поеми en style classique я се допускаю. «Іфігенія» не буде новітньою: в ній буде хор, репліка a parte, і може, навіть, deus ex machina [5, с. 10].

Однак, «Іфігенія» Лесі Українці вийшла саме новітньою. Авторка не використовує методу «deus ex machina», який часто виручає Еврипіда, коли дія не знаходить природньої розв'язки, випускає сцену, де Іфігенії сниться загибель брата, сцену зустрічі з чужоземцями – Орестом і Піладом та сцену впізнання. Весь її твір підпорядкований одній ідеї, дія зосереджується навколо одного мотиву: сум Іфігенії на чужині, нестерпна туга за батьківщиною.

На актуалізацію античного образу Іфігенії та пов'язаного з ним мотиву жертвності й вибору, наближенню його до тогочасної дійсності спрямована вся система художніх засобів драми. Чільне місце у драматичній сцені займає монолог, який: а) виконує свої звичайні об'єктивно-комунікативні функції, коли повідомляє про зовнішню обстановку і події, які не показані безпосередньо; а також б) створює особливу емоціональну

атмосферу повіствування, інформуючи читача (чи глядача) про психологічні мотиви поведінки героїні, передає її спогади, переживання, власні думки і почуття.

Не менш важливим художнім засобом розкриття ідеї драми Лесі Українки виступають ремарки, які передають жести, рухи, деякі виразні деталі, що мають безпосереднє значення для розкриття образу Іфігенії, її внутрішнього світу. Зауважимо, що протягом історії розвитку драми ремарка уявлялася як допоміжний, службовий елемент драми, функція її зводилася до того, щоб подати опис обставин і місця подій, об'єктивно зафіксувати ті чи інші її моменти. Лише наприкінці XIX – на початку XX ст. структура п'єс зазнала суттєвих змін, розширивши й роль ремарки. У європейській драматургії загалом, і в творах Лесі Українки, зокрема, ремарки мають не тільки службове значення, але й поглиблюють свої функціонально комунікативні можливості, виступають додатковим комунікативним засобом розкриття ідеї твору.

Невід'ємною частиною образної системи драматичних творів Лесі Українки є природа, пейзаж. Вони присутні і в ремарках, і в мовних партіях героїв. Функції, що виконує пейзаж у комунікативній структурі літературного твору, залежать від роду і жанру цього твору, та, насамперед, від стилю і методу автора. Пейзажі у ремарках Лесі Українки настільки природні, живі, колоритні, що мабуть, складні для сценічних постановок, а призначені для читання. У цьому випадку Леся Українка наслідує не стільки старогрецький театр, скільки римський, римських трагіків, твори яких писались для читача, а не для сцени.

У структурі драматичної поеми «Іфігенія в Тавриді» авторською ремаркою створено опис місця дії: статуя Артеміді Таврійській знаходиться перед її храмом з *дорійською колонадою і широкими сходами* (тут і даліше цит. за [7]), а далі змальовано навколишній ятинський пейзаж: *голі, дикі, сіро-червоні скелі, далі узгір'я, поросле буйними зеленощами: лаврів, магнолій, олив, кипарисів*. На фоні цієї мальовничої картини проходить вся дія п'єси, тому такий опис є внутрішньо виправданим і необхідним елементом для створення відповідного емоційно-зорового сприйняття.

За допомогою ремарок Лесі Українці вдається акцентувати увагу на, здавалось би, незначних деталях сюжету, як ось: *стежка від храму до моря, виложена мармуром*. Ця об'єктивна зарисовка містить інформацію про багатство і розкіш храму Артеміді (жрицею якої є Іфігенія), а водночас, про поклоніння та шану людей до богині. У цьому випадку ремарки не є інертними, службовими авторськими примітками, а виступають як необхідний психологічно вмотивований компонент драми.

З цього приводу згадаймо ще один твір поетеси – «Лісова пісня», у композиції якої природа відіграє чи не найважливішу роль, живе у символічних образах і персонажах як дійова особа, виходить далеко за межі простої декорації. На думку А. Каспрука, пейзажі, які подає Леся Українка в ремарках і тексті п'єси постають не лише тлом для дії, вони «створюють певний настроєвий супровід до дії, допомагають розкрити характери персонажів, мотивувати їхні вчинки. Пейзажі у ремарках до певної міри рухають дію п'єси. Це надзвичайно поетичні, образні малюнки, по суті, невеличкі поезії в прозі, що мають свій стиль, свій ритмічний лад» [8, с. 112].

Звернення до пейзажу як необхідного елементу художнього твору спостерігається у багатьох письменників XIX ст., зокрема у І. Нечуя-Левицького, П. Мирного. Але організація

пейзажних малюнків у них створюється в основному на зорових образах (згадаймо відому пейзажну картину – початок повісті «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького), безвідносно до позиції конкретного героя, його бачення світу. Зображається те, що сприймається людиною взагалі, її зором, слухом, а не якоюсь конкретною особистістю відповідно до її душевного стану саме в цей час.

Для Лесі Українки характерне взаємопроникнення двох рівнів зображення пейзажу – і того, що сприймається людиною взагалі, і того, що сприймається і як сприймається конкретною людиною, але з перевагою останнього і з підкресленням взаємозв'язком з душевним тонуванням персонажа. Пейзажні замальовки у ремарках Лесі Українки наділені психологічною спрямованістю, вони гармонійно співвідносяться з подіями, що слідує за ними в тексті, весь час за принципом психологічного паралелізму супроводжують історію кохання Мавки і Лукаша: наприклад, як процвітає їхнє кохання – так і пейзажі сповнені весняного буяння. Втрачає Лукаш почуття любові до Мавки – губить свої життєрадісні тони і природа, у другій дії вже озеро змаліло, *очерет сухо шелестить скутим листом*. Пейзажний паралелізм не тільки чітко підкреслює душевний стан героїв, а й служить засобом посилення ліричної ситуації. Отже, стає важливою комунікативною особливістю, характерною рисою поетичного стилю Лесі Українки.

Картини природи живуть і в мові героїв, зокрема, у мові Іфігенії, де прослідковується своєрідний діалог з природою. Іфігенія, яку Артеміда рятує від смерті і робить своєю жрицею в далекій Тавриді, повільно згасає на чужині. Вона у безнадії згадає рідну Елладу, золотокудрого Ореста, сестру Електру. З тугою дивиться на море, вдалину, туди, де Греція, де Еллада, і промовляє: *А в серці тільки ти, /Єдиний мій, коханий рідний краю! А їй вторить осінній вітер та шум смутних кипарисів*. Рідний край, далека Арголіда у неї асоціюється із вічною весною тоді, коли тут *на сій чужій чужині ... /Хутко вже й зимовий (вітер) /По сій діброві звіром зареве, /Закрутиться на морі сніговиця, /І море з небом зіллється в хаос...*

Отже, пейзаж у драмі Лесі Українки має роль не лише позасюжетного компоненту, він виступає елементом подієвої частини твору. В одних випадках картини природи із сюжетом пов'язані лише зовнішньо, тобто служать тлом, на якому розгортаються події твору, а в інших – простежується глибший зв'язок пейзажу із сюжетом: природа виступає як паралель до думок і переживань героїні твору (Іфігенії) або й самої авторки.

Висновки та перспективи. Саме античні мотиви у творах українських письменників, і зокрема Лесі Українки, сприяли включенню української літератури в загальноєвропейський контекст. Про це говорить у статті «Стильові пошуки Лесі Українки на тлі світової літератури» [10] Ю. Бойко-Блохин, один із авторів та укладачів збірника «Леся Українка та європейські літератури», конкретизуючи виявлені ним же значно раніше погляди на європеїзований світогляд письменниці. На думку Т. Гундорової [9, с. 244], письменниця вводить в українську літературу твори, в яких переважає свобода інтерпретації в обробках традиційних сюжетів, сполучає пласти традиційних сюжетів і національної дійсності. Інтерпретація традиційних сюжетів (образів, мотивів) у плані національного світобачення та світорозуміння сприяє перезасвоєнню їх українським читачем, розширенню рецепційних горизонтів нашої літератури.

Література:

1. Українка Л. Утопія в белетристиці. *Зібрання творів : у 12 т.* Київ : Наукова думка, 1977. Т. 8 : Літературно-критичні та публіцистичні статті. С. 155–197.
2. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму : монографія. Івано-Франківськ : Лілея - НВ, 2002. 392 с.
3. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. Київ : Либідь, 1997. 360 с.
4. Гольберг М.Я. Інтерпретаційний потенціал як герменевтична проблема. *Studia hermeneutica. Герменевтика тексту: між істиною і методом* / за ред. М. Зимомрі та ін. Дрогобич : Коло, 2003. С. 9–17.
5. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 11 : Листи (1898-1902). 477 с.
6. Костенко Л. Поет, що йшов сходами гігантів. *Леся Українка. Драматичні твори*. Київ : Дніпро, 1989. С. 5–8.
7. Українка Л. Іфігенія в Тавриді. *Зібрання творів : у 12 т.* Київ : Наукова думка, 1975. Т. 1 : Поезії. С. 165–170.
8. Каспрук А. «Лісова пісня» Лесі Українки. *Радянське літературознавство*. 1963. №5. С. 107–113.
9. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. 300 с.
10. Бойко Ю. Естетичні погляди Лесі Українки та її стильові шукання. *Вибрані праці*. Київ : Медекол, 1992. С. 110–160.

Vynar S. The landscape in the author's interpretation of the ancient plot (on the example of Lesia Ukrainka's dramas)

Summary. European literature throughout its development is strongly influenced by antiquity and mythology, in particular. This impact is observed at the level of different literary styles and appears especially relevant for Lesia Ukrainka's poetic drama. The Ukrainian poetess repeatedly tried to find in ancient images, motifs and plots answers to questions relevant to her reality, to those ones which, in the end, still worry the humanity nowadays. However, in relation to traditional antique material, Lesia Ukrainka produces her author's approach. Using mythological symbolism, the authoress preserves the original moral-ethical content of these images-symbols, strives to "implant" embedded spiritual values into Ukrainian social consciousness and, at the same time, modernizes them, enriches with a distinctly national sounding. Such a creative task which a poetess sets before herself indicates the quality of her original approach to processing traditional plots and the richness of the author's reception, as well as determines the degree of interpretive changes that a well-known plot undergoes.

Various artistic means contribute to the actualization of the mythological plot, its introduction into national reality, namely: a) the monologue that opens wide opportunities for lyrical self-expression of the heroine; b) remarks that perform the role of additional, non-verbal means of communication, because they contain a description of gestures, look, indications of intonation, etc. Thus, the remarks complete and deepen the speech (verbal) parts of the characters of the drama, contribute to the specification of their thoughts and feelings; c) the description of nature (landscape), which often makes a psychological and emotional background of the development of the plot.

The authoress finds new possibilities in ways of using natural pictures. The landscape in dramas is closely related to the artistic meaning of the text, performs the role of psychological parallelism, creates a psychological mood perception of the text and helps to reveal the inner, emotional state of the characters. Individual events and episodes, actions and experiences of the heroes cannot be understood without it.

Key words: myth, symbol, landscape, reception, artistic communication.